

EL DISCURS REIALISTA A LA CATALUNYA DELS ÀUSTRIES FINS AL 1652, EN EL SEU CONTEXT EUROPEU (*)

Xavier Gil Pujol

A voltants de l'any 1632, quan la rivalitat política i bèl·lica entre les monarquies espanyola i francesa s'estava tornant cada vegada més intensa, François La Mothe Le Vayer, un dels més coneguts llibertins erudits de l'escena cultural francesa del moment, va establir un contrast entre França i Espanya en un diàleg sobre afers polítics: «Les Espagnols pretendent qu'on doit mesurer la grandeur des Rois par l'estendue de leur Monarchie. Les François cherchent leur avantage dans la noblesse et prerogatives de leur Couronne».¹

En certa manera, el contrast establert per La Mothe ha estat acceptat entre els estudiosos, ja que sovint s'ha dit que entre els teòrics espanyols de l'època no va sorgir un Bodin, un Filmer o un Hobbes. Semblaria que el desenvolupament de la Monarquia espanyola dels Àustries no es va veure acompanyat d'una teoria política que defensés a fons les atribucions de la reialesa. Això, però, no és del tot exacte, com ho mostra l'obra de nombrosos autors castellans i del món hispànic que van escriure sobre el particular.² El que sí és ben cert és que la historiografia no s'ha ocupat gaire del tractament que els autors catalans van donar de l'autoritat reial o, més ben dit, de l'autoritat del comte de Barcelona, del comte-rei. S'ha posat molt l'accent, i amb sobrades raons, en el caràcter limitat i paccionat d'aquesta autoritat, i, a l'hora d'analitzar el pensament polític català de l'època, el gruix de l'atenció l'han rebut els tractadistes més assenyaladament «pactistes», aquells que van combatre l'autoritat reial o bé els autors relacionats amb la revolució de 1640. Això també ha passat en els estudis sobre altres revolucions modernes, com ara l'holandesa o l'anglesa. El resultat és un notable desequilibri, que esdevé més manifest si es pensa que bona part dels arguments dels escriptors compromesos amb les causes revolucionàries polemitzaven, directament o indirecta, amb autors de l'altra bàndol. Un John Locke, en efecte, no s'acaba d'entendre sense tenir present Robert Filmer. De fet, el pensament reialista en general durant les revolucions de mitjan segle XVII

(*) Agraïixo a Jon Arrieta els profitosos intercanvis mantinguts sobre aquest tema.

1. François LA MOTHE LE VAYER, *Dialogues faits à l'imitation des anciens* (c. 1632), Fayard, París, 1988, p. 428.

2. José Antonio MARAVALL va oferir un panorama prou eloqüent a *La teoría del estado en España*, Madrid, 1944. Ara, però, disposem d'un tractament molt més sistemàtic: Salustiano de DIOS, «El absolutismo regio en Castilla en el siglo XVI», *Ius Fugit*, 5-6 (1996-7), pp. 53-236. Entre altres, vegeu també, del mateix autor, «La doctrina sobre el poder del príncep en Gregorio López Madera», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 67 (1997), pp. 309-330; i Pablo FERNÁNDEZ ALBALADEJO, «De Regis Catholici Praestantia: Una propuesta de "Rey Católico" desde el reino napolitano en 1611», dins A. Musi, dir., *Nel sistema imperiale l'Italia spagnola*, Nàpols, 1994, pp. 93-111.

és menys ben conegut del que pot semblar.³ En el cas català, sí que són coneguts els autors que, al llarg de la dècada de 1640, van rebatre els arguments legitimadors de la ruptura amb Felip IV⁴, però les postures reialistes anteriors no han estat gaire estudiades. Fer-hi una primera aproximació, òbviament incompleta, és el propòsit d'aquesta comunicació, mentre que queda per una altra ocasió tractar del tema en la segona meitat del segle XVII.

Ara bé, no és només qüestió de solventar aquesta mancança. Convé, a més, emmarcar l'estudi en dos debats historiogràfics que s'estan desenvolupant des de fa ja uns quants anys: per una banda, la significació autèntica de l'absolutisme, terme que ha esdevingut no gens pacífic, tant si se'l considera en la teoria com en la pràctica.⁵ I, per l'altra, les discussions sobre pensament polític dins dels anomenats revisionisme i post-revisionisme sobre la Revolució anglesa i Britànica de la dècada de 1640.⁶ D'aquest segon debat, aquí interessa sobretot la necessitat d'evitar tant una visió dicotòmica entre postulats constitucionalistes i absolutistes, com també una visió retroactiva que, pel fet que en un moment determinat es desfermés un conflicte obert, porti a veure un enfrontament de postures ja durant dècades anteriors, és a dir, una polarització permanent i sistemàtica. Si no s'incorre en tals dicotomies deformadores, és ben possible que sorgeixi un camp de consens més o menys ampli entre els autors estudiats, en el ben entès que consens no vol dir unanimitat, sinó que els debats i polèmiques, tan polítics com intel·lectuals (que mai no van marcar), sovint es desenvolupaven dins d'uns principis i uns referents assumits per una majoria dels que hi preniën part. Més encara, no és gens estrany trobar autors que presentaven raons favorables a l'autoritat del rei i alhora es pronunciaven en defensa de les lleis del país, sense que això vulgui dir que patien una contradicció insalvable en els seus arguments.

«En l'aplicació de la prerrogativa legítima, el rei és i ha de ser absolut, és a dir, tan absolut com que no hi hagi cap altra autoritat legal que pugui oferir-li resistència (...) No és inferior a ningú a la Terra, no depèn de ningú, no ha de respondre davant ningú». Aquesta frase no és pas, com podria semblar, d'un abrandat advocat de l'absolutisme monàrquic, sinó de William Blackstone, la gran autoritat sobre la constitució anglesa del segle XVIII.⁷ Només des de l'apriorisme i el tòpic pot semblar inconseqüent que la màxima de què els prínceps van ser instituïts a causa del poble, i no pas a l'inrevés, fos invocada no ja per Felip II en unes instruccions als seus virreis, sinó, sobretot, pel seu gran rival Guillem d'Orange en la seva Abjuració de 1581 i també per un dels seus defensors, Jean Boucher, *liguer* francès radical i aferrissat partidari de l'autoritat del Rei Prudent.⁸ És clar que d'unes mateixes invocacions se'n derivaven conductes ben diferents, però aquest és justament el fet que cal subratllar. Semblantment, cal tenir present que Lluís de Peguera, autor del tan conegut tractat *Práctica, forma y stil de celebrar Cortes Generales en Catalunya* (publicat el 1632) i, per aquest motiu, considerat convencionalment com a autor «pactista», va ser jutge reial, assessor del virrei i, en un dels seus destins professionals, defensor de les regalies de la corona. Per la seva banda, Ramon Dalmau de Rocabertí, notori filipista, va iniciar el tractat que escrigué en el seu exili,

3. En el seu detallat llibre *The political thought of the Dutch Revolt, 1555-1590*, Cambridge, 1992, Martin van Gelderen no s'ocupa dels autors flamencs defensors de l'autoritat de Felip II. Per la seva banda, Conrad RUSSELL afirma que el moviment reialista anglès necessita anàlisi, tant com pugui necessitar-lo el parlamentari: *The causes of the English Civil War*, Londres, 1990, p. 7.

4. Antoni SIMON TARRÉS, *Els orígens ideològics de la Revolució Catalana de 1640*, Barcelona, 1999, cap. 6.

5. Replantejaments adequats es troben a Richard BONNEY, *L'absolutisme*, París, 1989; John MILLER, ed., *Absolutism in seventeenth-century Europe*, Londres, 1990; i R.G. ASCH i H. DUCHHARDT, dirs., *Der Absolutismus - ein Mythos?*, Colònia-Weimar-Viena, 1996. Els dos darrers llibres inclouen sengles assaigs de I.A.A. Thompson sobre Castella. En canvi, Nicholas HENSHALL tendeix a extreure la nota crítica a *The myth of absolutism*, Londres, 1992, per bé que els seus arguments ajuden a repensar qüestions que semblaven ben assentades. Breus orientacions més recents es poden trobar, per exemple, a Wolfgang SCHMALE, «The future of "absolutism" in historiography: recent tendencies», *Journal of Early Modern History*, 2 (1998), pp. 192-202.

6. Un balanç bibliogràfic es pot trobar a Xavier GIL, «Crònica y cuestiones de veinticinco años de debate», dins el dossier sobre el revisionisme, *Pedralbes*, 17 (1997), pp. 241-288, en especial pp. 267-268 i 274 i ss. pel que fa als debats sobre pensament polític.

7. Citat per Henshall, *Myth*, p. 132, amb exprés propòsit de combatre els estereotips (traducció meua).

8. La coincidència entre Felip II i Guillem d'Orange l'assenyala H.G. KOENIGSBERGER, *La práctica del imperio*, Madrid, 1989, p.196, n. 5. Per a Boucher, vegeu Robert DESCIMON i José Javier RUIZ IBÁÑEZ, «La imagen de Felipe II en la Liga radical francesa: "Ô election de Roy catholique!, ô ioyau logtemps desiré!, ô benediction de la France!», dins J. Martínez Millán, dir., *Felipe II (1527-1698). Europa y la Monarquía católica*, Madrid, 1998, I, p. 119.

durant els anys de la revolució, afirmant que els prínceps estaven obligats a observar les lleis, i en un altre passatge va precisar: «El príncipe ha de mirar lo que amonestan las leyes ... porque no es permitido usar de su absoluto poder donde se puede conformar con ellas».⁹

Aquests dos testimonis, entre altres, són indicatiu de què hi havia, en efecte, un grau de consens gens menystenible: la cultura política a la Catalunya de l'època era pactista i el seu vocabulari era en gran mesura compartit. Dins d'un ambient d'acords més o menys tàcits, les diferències eren més sovint una qüestió d'accent que no pas de contraposició radical (sense que això significui restar-los importància), fins que aquesta contraposició es va fer explícita. A aquest respecte, Francesc de Gilabert ha estat enraonadament presentat com a exponent del relatiu consens existent a Catalunya fins a l'arribada del govern d'Olivares i com a mostra, juntament amb altres autors, de què a l'època hi havia una varietat de corrents i sensibilitats dins de la tradició constitucionalista catalana.¹⁰ I quan els conflictes desfermats van dur a la ruptura el 1640-1641, a penes cap dels tractadistes que van romandre fidels a Felip IV va esdevenir «anti-pactista» o partidari d'abolir o alterar greument el sistema jurídic-polític català.¹¹

Aquestes observacions aconsellen no apressar-se a reduir a «absolutistes» tots els defensors de l'autoritat reial en una o una altra conjuntura. A més de parar la deguda atenció a les circumstàncies de cada moment, en evitació de teleologismes fàcils, és més apropiat identificar-los com a reialistes o regalistes, i sempre en el ben entès de què n'hi havia uns de més bel.ligerants que altres. Ben mirat, el terme «reialista» pot implicar un sentit de confrontació, més escaient, doncs, per a quan el xoc polític i ideològic era ja ben palès. És així que el trobem en la relació dels fets de 1640 i anys posteriors escrita pel filipista i també exiliat Francesc Pasqual de Panno, el qual va utilitzar-lo per referir-se a aquells que havien pres la mateixa opció que ell, encara que, això sí, el va emprar només una vegada, mentre que les seves expressions més freqüents van ser «leales» o «bien afectos».¹² En qualsevol cas, el qualificatiu «absolutista» hauria de reservar-se per a aquelles postures resoltament antagoniques al sistema pactista o per a les que consideraven que el rei estava, per una via o una altra, *legibus solutus* respecte de les lleis humanes.

Per ajudar a l'aquilatació dels termes, és significatiu que s'hagi parlat d'un corrent de «constitucionalisme reialista» a Anglaterra durant la Guerra Civil i Revolució de mitjan segle XVII. A més, també és oportú tenir present que s'ha argumentat que, per bé que els anys de la Revolució anglesa van conèixer una gran fertilitat d'idees, a les postures reialistes i parlamentaristes hi dominava majoritàriament la continuïtat d'arguments respecte d'anys i dècades anteriors. Un fort pes del llenguatge contractualista medieval va ser igualment dominant en la Revolució Holandesa, en la qual el ferment innovador va provenir de l'aspiració a la llibertat de religió, més que no pas de l'àmbit polític. No cal, doncs, cercar a tota costa novetats ni originalitats teòriques com a motor dels esdeveniments polítics a un país o un altre.¹³

9. Sobre Peguera, vegeu la comunicació de Tomàs de MONTAGUT en aquest Congrés. Les afirmacions de Rocaberti es troben en els seus *Presagios fatales del mando francés en Cataluña*, Saragossa, 1646, pp. 4, 36.

10. Joan PAU RUBIÉS, «Reason of state and constitutional thought in the Crown of Aragon, 1580-1640», *Historical Journal*, 38 (1995), pp. 1-28, esp. 23-25; del mateix, «Don Francisco de Gilabert i la idea del govern mixt: Fortuna i prudència del constitucionalisme català dels segles XVI i XVII», *Pedralbes*, 16 (1996), pp. 97-132, esp. 102-111. També Antoni SIMON TARRÉS defuig plantejaments dicotòmics: *Els orígens ideològics de la Revolució Catalana de 1640*, Barcelona, 1999, p. 59. Vegeu igualment les consideracions en aquest sentit de Joan Lluís PALOS, «Les idees i la Revolució Catalana de 1640», *Manuscrits*, 17 (1999), pp. 277-292.

11. Vegeu nota 52.

12. Francesc PASQUAL DE PANNO, *Motines de Cataluña*, ed. I. Juncosa i J. Vidal, Barcelona, 1993, p. 182. Cal notar que alguna vegada parla, en el mateix sentit, de «constància» (p. 135) i de «los constantes y leales» (p. 178), paraules en les que s'hi podria trobar un ressò dels ideals neoestoics llavors vigents en cercles cortesans.

13. David L. SMITH, *Constitutional royalism and the search for settlement, c. 1640-1649*, Cambridge, 1994; J.P. SOMMERVILLE, *Politics and ideology in England, 1603-1640*, Londres, 1992 (3^a ed.). pp. 237-238; VAN GELDEREN, *Political thought*, caps. 4 i 6; Hugo de SCHEPPER, «Las ideas político-religiosas de Guillermo el Taciturno, 1559-1584», *Torre de los Lujanes*, 34 (1997), pp. 63-83. L'argument de Sommerville és de particular interès, ja que l'autor recalca el pes dels factors ideològics en la gènesi de la Revolució anglesa, en contraposició expressa als intents de certs revisionistes per des-ideològitzar el conflicte.

El comte-rei, anomenat gairebé sempre *Dominus Rex* des de la unió amb Aragó, era no gensmenys que el cap dels cos polític català. Així doncs, no és correcte diferenciar —com de vegades es fa— entre les institucions de la corona i les de la terra quan es traça una panoràmica del sistema jurídic-polític català (o d'altres països), ja que el rei, ben lluny de ser una instància aliena al Principat, n'era «la persona pública» i la «persona comuna» per excel·lència. I li corresponien dues funcions supremes: l'administració de la justícia (en l'ampli sentit que l'expressió tenia aleshores) i la protecció de la comunitat i els seus membres.¹⁴ La figura del rei com a *Dispensator salutis populi* era un lloc comú medieval, i això explica que Miquel Sarrovira afirmés que els catalans fruïen «de la mayor llybertat de totes, que és viure en seny y protecció de Príncipe Christianíssims y benignes», igual que el gran constitucionalista castellà Juan de Mariana va considerar la «soberanía regia» com a «escudo y guarda de los pueblos».¹⁵

A més, Catalunya estava fortament romanitzada. I, així, la doctrina de la *lex regia*, en virtut de la qual les potestats públiques de la comunitat havien estat transferides al rei, hi estava ben assentada, si bé era objecte d'interpretacions diverses. Una conseqüència d'aquesta doctrina era que l'exercici legítim de totes les jurisdiccions derivava del rei, principi corroborat fins i tot per autors tan marcadament constitucionalistes com l'aragonès Jerónimo Blancas, segons el qual, «de él [el rei], como cabeza, así hablan los juristas, cual de la fuente los pequeños ríos, se deriva a todos los magistrados y al Justiciazgo mismo»; i el rossellonès Andreu Bosch, qui afirmava sense embuts que «la jurisdicción y poder» de la Diputació del General procedia del rei.¹⁶ Però és que fins i tot a la menys romanitzada Anglaterra també era dominant, a inicis del segle XVII, la noció que el rei, com a vicegerent de Déu, era la font de tota autoritat humana i, per tant, dels antics drets i llibertats, per bé que en anys posteriors va ser qüestionada.¹⁷

En certa manera, doncs, i vist des de l'Edat Moderna, s'ha menystingut l'enfortiment de les potestats reials durant els temps medievals i la significació global del paper de la corona. El rei català medieval va obtenir certs poders absoluts en matèria judicial i executiva, que constituïen les regalies.¹⁸ Per altra banda, la tradició d'*exemptio imperii* era vigorosa. Es recordava amb freqüència que el Principat havia estat guanyat als infidels sense cap ajut de l'Emperador, motiu pel qual la màxima *rex non superiorem recognoscens* estava ben consolidada. Entre altres autors, Andreu Bosch es va esforçar en predicar-ho de «nostre Rey d'Aragó, y avuy de Espanya»: en virtut dels seus títols de Comte de Barcelona, Rosselló i Cerdanya, «no és subjecta al Imperi, és monarca en son regne» i «se pot dir de ell tot lo que es diu del Emperador, no és tributari a ningú, no reconeix superior, és com Emperador en dits Comtats, té potestat reyal encara que no tinga per ells títol de rey, sinó de comta, sols se diferencia de Rey ab lo nom». Ostentava —deia Bosch— «la suprema jurisdicción y potestat» i totes les regalies que «segons dret comú dels romans [...] tocan y espectan com a Reys y senyors soberanos», tenia «supremo poder» i era «senyor soberà y supremo». També Francesc Martí Viladamor, malgrat la seva vigorosa defensa del caràcter electiu de la reialesa a Catalunya, va reconèixer els mateixos títols i supremacia en el comte de Barcelona, al qual

14. Víctor FERRO, *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic, 1987, pp. 27-31.

15. Michel SARROVIRA, *Cerimonial de Cortes*, Barcelona, 1599, proemi, sense paginar; Juan de MARIANA, *La dignidad real y la educación del rey* (ed. or. llatina, 1599), ed. L. Sánchez Agesta, Madrid, 1981, p. 26.

16. Jerónimo BLANCAS, *Comentarios de las cosas de Aragón* (ed. or. llatina, 1588), traducció castellana de M. Hernández, Saragossa, 1878, p. 4; Andreu BOSCH, *Sumari dels títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya* (Perpinyà, 1628), ed. facsímil, Barcelona-Sueca, 1974, p. 371, b. En canvi, Joan Pere Fontanella ho presentava de manera sensiblement diferent: segons ell, els reis van concedir a la Generalitat jurisdicció en certs afers, «abdicant-la de si»: citat per Joan Lluís PALOS, *Els juristes i la defensa de les constitucions. Joan Pere Fontanella (1575-1649)*, Vic, 1997, p. 158.

17. Corinne C. WETSON, «England: Ancient constitution and common law», dins J.H. Burns i M. Goldie, eds., *The Cambridge history of political thought, 1450-1700*, Cambridge, 1991, p. 375.

18. Tomàs de MONTAGUT, «Pactisme o absolutisme a Catalunya: les grans institucions de govern (s. XV-XVI)», *Anuario de Estudios Medievales*, 19 (1989), p. 672, on qualifica aquests poders d'absoluts; FERRO, *Dret públic*, pp. 34 i ss.

veia dotat de «potestad real» i de regalies inseparables de la seva persona.¹⁹

Inqüestionablement, doncs, la supremacia era atribuït exclusiu del rei. I això no es va veure afectat ni pel fet que la corona catalano-aragonesa no desenvolupés amb claredat aspiracions universalistes objectives, sinò que van estar gairebé sempre tenyides de messianisme (a diferència de Castella, on la forta tradició local d'*exemptio imperii* va quedar compensada per una clara voluntat d'imperi propi), ni tampoc perquè els escriptors catalans tendissin a veure les conquestes exteriors com a cosa del passat.²⁰ En qualsevol cas, les regalies i el seu exercici constituïen una part indestriable del sistema pactista. El tractat clàssic de Jaume Callís, *Margarita fiscali* (escrit cap al 1420 i publicat el 1556), en va fer una llista de més de dues-centes, i, naturalment, formava part essencial del cos doctrinal català: no endebades va ser utilitzat a fons fins i tot per Joan Pere Fontanella, Acaci Ripoll i altres. Ara bé, com en tantes altres matèries, no hi havia unanimitat entre els autors i mancava una teoria jurídic-política ben definida al respecte, la qual cosa va facilitar les discrepàncies. El que sí que era clar és que les regalies no eren il·limitades, la qual cosa, de fet, no era excepcional, ja que, en aquella època, qualsevol potestat il·limitada era considerada tirànica. Els límits, però, eren força precisos: tal com va observar Andreu Bosch, el rei només podia exercir-les «en quat no hi ha rompiment de constitucions o altres», car «en tal cas, cessan les dites regalies».²¹

Aquest condicionant era la clau de volta del sistema pactista. En la tradició de l'*ius commune*, la creació de dret era una de les màximes regalies i pertanyia, irrenunciablement, al rei. Però, en el cas català, i seguint una tendència europea força estesa, l'exercici d'aquesta regalia va restar condicionat a partir de la Cort de 1283, de manera que, a partir d'aleshores, el rei hauria de comptar amb el consentiment de la *maior et sanior pars* de la societat. És a dir, es concedia part de la regalia als braços, encara que mai de manera indiscriminada.²² D'aquí que Jaume Marquilles, el valencià Pere Belluga i altres juristes raonessin que ni espanyols ni francesos estaven obligats per les lleis romanes, postulat que podia esdevenir un poderós argument polític, com quan el 1568 els diputats del General, en una de tantes invocacions de l'origen paccionat de la legislació, van proclamar: «No son las constituciones de Catalunya como las leyes de los Emperadores romanos o otros reyes que pueden hacer y deshacer las leyes quando quieren, sino que son leyes hechas por los Reyes y por los tres Braços juntamente».²³ Aquesta postura seria explotada a fons per autors més radicalitzats en temps posteriors, com Joan Pere Fontanella, el qual, en diferents textos, va sentenciar: «A Catalunya no estem subjectes a les lleis romanes»; «tan sols les constitucions són el dret comú de Catalunya»; «en Catalunya lo supremo poder y jurisdicció de la província no té Sa Magestat a soles, sinó Sa Magestat y los tres Brassos y staments de la Província, qui tenen poder absolut y supremo de fer y desfer lleys y mudar la màquina y govern». En la mateixa línia, Andreu Bosch considerava que aquesta manera de fer lleis i el caràcter electiu que –segons ell i altres autors– tenia la reialesa a Catalunya era una «prerrogativa [que] se ha de tenir y considerar per molt excellent y preheminent per ser contra les regles de dret comú dels Romans».²⁴

El principi romanista, en efecte, cedia terreny. Però no desapareixia del tot. La màxima

19. Bosch, *Títols d'honor*, pp. 293-298; Francesc MARTÍ VILADAMOR, *Noticia universal de Cataluña* (1640), a *Escrits polítics del segle XVII*, ed. X. Torres, Eumo, Vic, 1995, pp. 52, 65, 70, 135.

20. Eulàlia DURAN, «Patriotisme i mil·lenarisme al segle XVI», *Recerques*, 32 (1995), pp. 7-18; Joan Pau RUBIÉS, «La qüestió imperial en el pensament polític de la Catalunya moderna: història d'una absència», *Manuscrits*, 17 (1999), pp. 207-235; Pablo FERNÁNDEZ ALBALADEJO, «Imperio de por sí». La reformulación del poder universal en la temprana Edad Moderna», dins dels seus *Fragments de monarquía*, Madrid, 1992, pp. 168-184. Sobre altres manifestacions d'aspiracions universalistes, vegeu Anthony PAGDEN, *Señores de todo el mundo. Ideologías del imperio en España, Inglaterra y Francia (en los siglos XVI, XVII y XVIII)*, Barcelona, 1997.

21. Bosch, *Títols d'honor*, p. 298. La manca d'una teoria definida l'assenyala FERRO, *Dret públic*, pp. 36-37.

22. Oriol OLEART, «Legislació i autonomia a la Catalunya moderna», dins A. Iglesia i altres, *Autonomia y soberanía. Una consideración histórica*, Madrid, 1996, pp. 69-71.

23. Marquilles, citat per Jesús LALINDE «El derecho común en los territorios ibéricos de la Corona de Aragón», dins A. Pérez Martín, dir., *España y Europa, un pasado jurídico común*, Murcia, 1986, pp. 156-157, 170; Petrus BELLUGA, *Speculum Principum ac Iustitiae*, París, 1530 (escrit el 1441), fol. xxv, 1; els diputats, citats per Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, *Felipe II y Cataluña*, Valladolid, 1997, pp. 72-73.

24. Fontanella, citat per Palos, *Els juristes i la defensa*, p. 150, 71; Bosch, *Títols d'honor*, p. 502b.

Quod principi placuit no era aliena a la tradició jurídic-política catalana, sinó que estava present en els Usatges, encara que era objecte de diverses interpretacions, per regla general restrictives. Molt restrictiu era també l'ús de les clàusules *ex certa sciencia, motu proprio* i altres semblants, tant freqüents, en canvi, a Castella.²⁵ Tot i així, el rei conservava la facultat d'intervenir en la presa de decisions mitjançant rescripte, i justament sota Felip II es va intensificar la concepció rescriptal y decretista en les formes de govern.²⁶ En qualsevol cas, la postura contractual i pactista clàssica entenia que la majestat reial no disminuïa gens a causa de la cessió parcial de la regalia de crear lleis. Així ho va subscriure també el gran canceller francès Michel de L'Hôpital, un dels millors exponents europeus de la combinació, a mitjan segle XVI, de tradicions anteriors i novetats doctrinals renaixentistes. I anys després, el 1616, ho va proclamar l'aragonès Pedro Calixto Ramírez, el qual va fer, a més, una interpretació personal de la *lex regia* per tal de defensar, a través seu, la vigència del furs del regne.²⁷

Harmonitzar els elements regalista i participatiu, per una banda, i tradició i novetat, per l'altra, no era pas fàcil. Ja durant la Baixa Edat Mitjana i el segle XV van haver-hi tensions i l'evolució posterior no faria sinó incrementar-les. A la Corona d'Aragó la defensa i salvaguarda de les regalies i de la suprema jurisdicció de la corona van restar confiades al Consell d'Aragó. El seu zel en aquest terreny, per una banda, i les iniciatives preses per les Juntes de Braços i les seves divuitenes i d'altres comissions, per l'altra, van despertar greus conflictes a finals del segle XVI, ara ben conegudes.²⁸

L'equilibri pactista era inestable, en efecte. Però les seves tensions no sempre es verbalitzaven d'una manera nítidament contraposada. Així, quan Felip III es va adreçar als diputats catalans el 1600, advertint-los, amb tota severitat, que «no puedo apartar de mi la soberanía y suprema potestad que tengo sobre todo», no estava dient res de veritablement extraordinari. I és que el valencià Pere Belluga, un dels millors exponents del constitucionalisme baixmedieval, tenia escrit que el príncep «est omnium dominus» i que no podia apartar de sí ni la jurisdicció suprema, ni la seva regalia ni tampoc l'«imperium quod habet in subditos». De la mateixa manera, Jerónimo Blancas no veia inconvenients a afirmar que «la plena potestad» d'administrar justícia residia en el rei; i Andreu Bosch li reconeixia la «suprema jurisdicció y potestat», com abans s'ha vist. Més encara, el 1638, quan la radicalització era molt manifesta, una al·legació jurídica en favor de la Generalitat va retreure a uns autors defensors de la sobirania del rei que volguessin provar «que el rey, aunque conceda algunas regalías, empero siempre le queda la suprema jurisdicción y supremo imperio, para no dar lugar a que se hagan desórdenes en daño de la república y disminución de la dignidad real». Els ho retreia perquè «todo lo qual no es del caso que se trata, porque

25. Lalinde, «Derecho común», pp.173-174.

26. Jon ARRIETA ALBERDI, «Gobernar rescribiendo. Felipe II y el Consejo de Aragón», dins E. Belenguier, coord., *Felipe II y el Mediterráneo*, Madrid, 1999, III, pp. 65-93, esp. 73 i ss. Andreu Bosch va incloure els rescriptes entre les formes legislatives vigents: *Títols d'honor*, p. 503a.

27. Sobre L'Hôpital, vegeu, a aquests efectes, Nannerl O. KEOHANE, *Philosophy and the state in France. The Renaissance to the Enlightenment*, Princeton, 1980, p. 65; sobre Ramírez, Pablo FERNÁNDEZ ALBALADEJO, «Lex Regia Aragonensium. Monarquía compuesta e identidad de reinos en el reinado de Felipe III», dins E. Martínez Ruiz i M. de P. Pi Corrales, dirs., *España y Suecia en la época del Barroco (1600-1660)*, Madrid, 1998, pp. 51-72.

28. Miquel PÉREZ LATRE, «Juntas de Braços i Diputació del General (1587-1593): "Un presidi de cavallers conspirants contra Sa Magestat"», *Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya, Pedralbes*, 13-I (1993), pp. 281-298; del mateix, «Les torbacions de Catalunya (1585-1593). De les Corts a la suspensió del nou redreç de la Diputació del General», *Afers*, 23-24 (1996), pp. 59-98; Jaume RIBALTA, «De natura Deputationis Generalis Cataloniae. Una aproximación a través de la literatura polemista del Seiscientos a las alegaciones jurídicas sobre el pleito de las insaculaciones de la Diputación del General de Cataluña (1632)», *Historia, Instituciones, Documentos*, 20 (1993), pp. 403-471; Joan Lluís PALOS, *Catalunya a l'imperi dels Austriacs. La pràctica de govern (segles XVI i XVII)*, Lleida, 1994, pp. 360-380; Jon ARRIETA ALBERDI, «La disputa en torno a la jurisdicció real en Catalunya (1585-1640): de la acumulació de la tensió a la explosió bèlica», *Pedralbes*, 15 (1995), pp. 33-93; Jesús VILLANUEVA, «El debat sobre la constitució de l'observança a les Corts catalanes de 1626-1632», *Manuscrits*, 13 (1995), pp. 247-272; Bernat HERNÁNDEZ, «Un assaig de reforma del sistema fisco-financer de la Monarquia a Catalunya: L'impost del quint sobre les imposicions locals, 1580-1640», *Manuscrits*, 14 (1996), pp. 297-319; Ernest BELENGUER, «Pròleg: La Generalitat en la cruïlla dels conflictes jurisdiccional (1578-1611)», dins *Dieteris de la Generalitat de Catalunya*, vol. 3: *Anys 1578-1611*, Barcelona, 1996.

su soberano poder e imperio, en sus casos, ninguno le niega a S.M. ni se le pone en duda».²⁹

El vocabulari, doncs, era en gran mesura compartit. *Plena potestas* o *plenitudo potestatis* era una de les expressions més arrelades, i les seves diverses accepcions eren d'ús comú, encara que, un cop més, les seves implicacions pràctiques no eren pas les mateixes. Tot plegat va portar els dubtes que es detecten entre els homes de les generacions de finals del XVI i inicis del XVII sobre els poders del rei i el poder reial.³⁰ La influència de Jean Bodin semblava planar sobre aquestes qüestions lèxiques i conceptuals. S'ha estudiat la recepció de Bodin entre autors castellans i portuguesos (la qual va tenir lloc per mitjançant escriptors interposats, en especial Pierre Grégoire de Toulouse i Giovanni Botero) i també altres aspectes relacionats, com ara l'existència de precedents castellans, les maneres i vies en què es va traduir el terme «puissance absolue» i el limitat èxit que va tenir la paraula «sobirania».³¹ Pel que fa a la Corona d'Aragó, s'ha de realitzar encara un seguiment detingut de la petjada bodiniana. Tanmateix, alguns indicis semblen suggerir que al costat del seu sentit tradicional, el jurisdiccional, els conceptes «potestat» i «sobirania» van adquirir, també en el lèxic català, el nou sentit bodinià (facultat legislativa detentada en exclusiva pel rei), però amb caràcter negatiu, és a dir, per a ser rebutjat. Així es troba, per exemple, en Fontanella, que negava que a Catalunya els reis fossin «soberanos senyors, amb tanta plenitud que fan y desfan lleis *ad libitum*». No és d'estranyar, doncs, que Bosch recollís totes dues accepcions (i que ho fes en la curta distància de pocs paràgrafs), quan, en reiterar que el comte de Barcelona és «senyor absolut, sens reconèixer superior», va afirmar poc després que «la absoluta en estos Comtats se han servit los Reys i Senyors [...] subordinar-la a dites lleis [paccionades]», postura aquesta última també defensada per altres autors. I no van mancar casos en què l'expressió va ser usada amb laxitud, en el sentit del pur poder, com quan Pasqual de Panno es referí al procediment de la *clau de comte* com a «absoluto poder» i «violencia legítima en el príncipe»; o quan els diputats de la Generalitat valenciana es planyien que «nosaltres en este regne no tenim la plenitud de poder que los deputats de Catalunya i Aragó».³²

Altres fets donen més testimonis d'un ampli ventall d'inquietuds i significats. El pare de Jeroni Pujades va escriure un tractat en defensa dels drets i prerrogatives dels reis d'Aragó enfront dels de França, en el qual possiblement reiterava les pretensions sobiranes de la corona davant ingerències estrangeres.³³ Mentrestant, la vila de Perpinyà, davant la greu invasió del Rosselló per part del príncep del Bearn el 1570, va considerar que les convocatòries d'hosts en virtut de l'usatge *Princeps namque* eren «remeys antichs», poc adequats per fer front a les novetats bèl·liques del present.³⁴ I anys després Francesc de Gilabert propugnava una actualització del sistema pactista català per respondre a les noves necessitats.³⁵

29. Felip III, citat per BELENGUER, «Pròleg: La Generalitat en la cruïlla», p. xxx; BELLUGA, *Speculum Principum*, fols. i, 9; lxxxiii, 5; cxxix, 12; Blancas, *Comentarios*, p. 4; BOSCH, vegeu nota 19; l'al·legació, citada per Aquilino IGLESIA, «Del pactismo y de otra forma de escribir la Historia», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 67 (1997), p. 655. Sobre Belluga, s'ha de tenir present que al costat d'afirmacions com les indicades, el seu tractat oferia matisos, com ara el següent punt: «*Princeps qualiter rerum omnium dominus intelligetur*»: fol. xciiii, 26.

30. James CASEY, «Una libertad bien entendida»: Los valencianos y el estado de los Austrias», *Manuscritos*, 17 (1999), p. 241. L'autor parla d'aquests dubtes en estudiar el cas valencià, però poden fer-se extensius al conjunt de la Corona d'Aragó.

31. Martim de ALBUQUERQUE, *Jean Bodin na Península Ibérica. Ensaio de história das ideias políticas e de direito público*, Paris, 1978, esp. cap. 4, i pp. 132-133, 156 i ss.; Maravall, *Teoría del estado*, pp. 189-191.

32. Fontanella, citat per Palos, *Els juristes i la defensa*, p. 71; Bosch, *Títols d'honor*, pp. 502-503; Pasqual de Panno, *Motines*, p. 118; els diputats valencians, citats per James CASEY, *El regne de València al segle XVII*, Barcelona, 1981, p. 265. Antoni Simon tracta un altre aspecte de la recepció de Bodin: la seva acollida en cercles polítics i intel·lectuals castellans i la resposta que això va despertar des de Catalunya, unes teories constitucionalistes més radicals, *Orígens ideològics*, pp. 45-60.

33. És un tractat manuscrit del qual no s'en coneix cap exemplar, citat per James S. AMELANG, «The mental world of Jeroni Pujades», dins R.L. Kagan i G. Parker, eds., *Spain, Europe and the Atlantic world. Essays in honour of John H. Elliott*, Cambridge, 1995, p. 222, n. 27.

34. Eva SERRA, «Perpinyà, una vila a Corts catalanes (Montsó, 1585)», *Afers*, 28 (1997), p. 582.

35. Rubiés, «Don Francisco de Gilabert», pp. 109 i ss.

Com adequar el sistema català a les exigències d'un present marcat cada vegada més per la guerra internacional seria la qüestió cabdal de les primeres dècades del segle XVII. El règim d'Olivares, com el de Richelieu, empraria a bastament l'argument de la «necessitat» com a manera de superar els entrebancs que l'un i l'altre trobaven en l'entrellat legal i institucional dels diversos regnes i províncies. Però el factor «necessitat» no era tampoc aliè al sistema pactista català, que no només el reconeixia (igual que altres figures semblants, com ara «justa raó» o «pública utilitat»), sinó que, a més, concedia implícitament al rei la superior capacitat d'establir quan es presentava aquesta circumstància i com havia de repercutir en la vida política. En efecte, la mateixa constitució «Una vegada lo any», de 1283, que establia l'obligació del rei de convocar la Cort amb aquesta periodicitat, admetia l'important salvetat de què «la qual Cort fer ne celebrar no siam tenguts si per alguna justa rahó serem empatxats». També a la pràctica parlamentària valenciana el rei hi va introduir, el 1329, la salvetat de «causa necessària» en alguns supòsits.³⁶

I la doctrina ho va desenvolupar. Pere Belluga, tot i la seva significació com a defensor de les garanties processals, va recollir alguns postulats explícits: «Necessitas legi derogat» o «necessitas facit de illicita licitum». I va dir que a causa de la utilitat pública es podien fer estatuts que lesionessin el dret particular. El també valencià Tomás Cerdán de Tallada, en el seu *Veriloquium en reglas de estado* (1604), tractat que des dels pressupòsits del pactisme valencià s'acostava a les reflexions sobre la raó d'estat, va afirmar que el rei podia invocar el seu poder absolut «quando concurre utilidad o necesidad de la república *in bonum*». Jaume Càncer, per últim, va repetir la consabuda proclama que el rei no era senyor absolut a Catalunya i que la creació de dret exigia la participació dels braços, però que, tanmateix, hi podia haver excepcions, com quan per causa de pública utilitat el príncep podia retirar el dret a algú i derogar les lleis municipals d'una província seva.³⁷ La doctrina castellana, ben cert, recorria molt més sovint al principi de «causa justa» o «necessitat»,³⁸ i això, és clar, no va deixar d'influir en el tarannà autoritari del règim d'Olivares, però aquests principis no eren gens desconeguts en la tradició política i doctrinal catalana quan les exigències governamentals van arribar reforçades d'aquesta manera.

Hi havia, doncs, importants elements regalistes en el discurs polític català i de la Corona d'Aragó. I no constituïen pas un món a part, sinó que un seguit altament significatiu de casos palesa la coexistència d'ambdós elements dins el cos doctrinal pactista. Ara bé, no és menys cert que hi va haver polítics i tractadistes que es van decantar obertament per la defensa de les regalies i, en definitiva, pel principi d'autoritat monàrquica: Pere Franquesa i el grup aglutinat al seu voltant a partir sobretot de mitjan la dècada de 1580; el valencià Silverio Bernat, o el català Felip Vinyes, a la segona part de la seva trajectòria, entre altres. No eren postures estranyes al sistema, encara que, sens dubte, podien desequilibrar-lo.³⁹

Dins del món català s'hi troba fins i tot la manifestació més extrema de l'autoritarisme regalista: l'*ius belli*. Que l'expansió militar proporcionava prestigi i enfortia l'autoritat era, naturalment, cosa ben coneguda, i així es va reflectir en l'expressió «corona reyal» utilitzada el 1289 per Alfons III arran de la incorporació de Mallorca i Tortosa als seus dominis. I no

36. *Constitucions i altres drets de Catalunya*, Barcelona, 1704 (ed. facsimil, Barcelona, 1973), p. 37; Sylvia ROMEU, *Les Corts valencianes*, València, 1985, p. 23.

37. BELLUGA, *Speculum*, fols. i (verso), 4 i 14; cxxix, 7; xv, 25. Sobre la seva defensa de les garanties, vegeu Alfonso GARCÍA GALLO, «El derecho en el "Speculum principis" de Belluga», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 42 (1972), pp. 189-216, esp. 206-210. Cerdán, citat per Casey, «Libertad bien entendida», pp. 241, 246; Càncer, per Montagut, «Pactisme o absolutisme», p. 679, n. 11. Un cop més, Belluga ofereix matisos en plantejar «quando [el príncep] non possit agere contra legem»: *Speculum*, fol. lxxvi, 24.

38. Se'n poden trobar nombrosos exemples a De DIOS, «Absolutismo regio», *passim*.

39. Josep M. TORRAS RIBÉ, *Poders i relacions clientelars a la Catalunya dels Àustria. Pere Franquesa (1547-1614)*, Vic, 1998; del mateix, «La facción realista de Cataluña en las Cortes de Monzón de 1585», dins J. Aguirreazkuega i M. Urquijo, eds., *Contributions to European parliamentary history*, vol. 79, Bilbao, 1999, pp. 211-228; Jon ARRIETA ALBERDI, «Las regalías en la Corona de Aragón en el siglo XVII. A propósito de un dictamen de Silverio Bernat de 1624», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 66 (1996), pp. 365-443; del mateix, «Disputa en torno a la jurisdicción», p. 90; Jesús VILLANUEVA, «Felip Vinyes (1583-1643): su trayectoria política y la gestación de la revuelta catalana de 1640», *Manuscrits*, 17 (1999), pp. 307-340, esp. 327-330, el qual fa un bon anàlisi de les postures oscil·lants de Vinyes.

s'ignorava que la conseqüència del sometiment militar era un domini més rigorós sobre els vençuts: el 1408, Martí I va demanar un esforç als seus súbdits per sufocar la revolta de Sardenya i sometre l'illa a un domini «absolut».⁴⁰ Ara bé, en puritat i tal com va advertir Francesc Eiximenis, l'adquisició de terres per via militar només es considerava legítima quan es guanyaven als musulmans, mentre que quan es tractava de guerra entre reis cristians, «si sa terra és guanyada per força d'armes, que es sia haüda per tirania e sens tot dret [...] que no hi ha senyoria que aital haja sobre sos vassals».⁴¹

Amb aquests precedents, era realment colpidora la noció de vassalls de conquesta que Martí Joan Franquesa va aplicar als seus connaturals catalans el 1588. Segons van denunciar els diputats, el germà del poderós Pere Franquesa va escriure un memorial amb propòsit d'«anichilar y reduir a no res la jurisdicció del General, comensant y prenent per fonament la conquesta de Catalunya, dient que eren conquistats y tant conquistats com qualsevol regne que tingui Rey en lo món», en referència a la derrota patida davant Joan II el 1472.⁴² Aquesta noció no només s'oposava diametralment a la tesi dominant, la de què els catalans eren vassalls hereditaris i paccionats, sinó també a l'altra tesi, llavors incipient i avançada per Francesc Calça, que proclamava la llibertat originària dels catalans, obtinguda gràcies al fet que es van deslliurar del jou sarraí per sí mateixos.⁴³

A més, la de Martí Joan Franquesa era una veu força dissonant a l'Europa de l'època. La invocació més freqüent de la conquesta era per basar-hi amb caràcter general l'origen i la legitimitat del poder dels reis, igual que altres postures els situaven en el dret diví o, més endavant, en el dret natural. La figura de Jaume I el Conqueridor va ser tractada així per tot un seguit de cronistes valencians, i arguments d'aquest tipus eren comuns a l'època. Entre molts altres, van ser utilitzats per autors, tant diferents entre ells, com Jaume VI d'Escòcia en la seva obra *The trew laws of free monarchies* (1598), Gregorio López Madera a *Excelencias de la Monarquía y Reyno de España* (1625) i, com s'ha vist, per Andreu Bosch, aquests dos darrers per tal de sustentar-hi la tesi d'*exemptio imperii*.⁴⁴ Però en aquella Europa de monarquies compostes també es va utilitzar el principi de la conquesta amb caràcter més precís, aplicat a terres agregades a una unitat més àmplia i dominadora, a vegades amb el factor clau addicional de diferència de religió. El regne d'Irlanda incorporat a la monarquia Tudor i Estuard era el cas més clar d'aquesta utilització. Per bé que el govern d'Isabel I mai no va declarar obertament que el seu objectiu fos la conquesta total de l'illa veïna, sí que ho va propugnar l'humanista Edmund Spenser i, poc després, el 1612, un cop ofegada la revolta de Tyrone, el governador de l'illa, John Davies, va escriure un dels textos sobre el dret de conquesta més bel·ligerants del moment.⁴⁵

Més endavant, ben entrat el segle XVII, quan les tensions provocades pel desitjos uniformadors dels monarques eren ja molt fortes, la categoria de territori conquerit va ser aplicada amb obvis propòsits dominadors a regnes i províncies que mai havien estat oficialment considerats com a tals. Així ho va fer el 1632 José González, una de les «hechuras» d'Olivares, en sostenir que els catalans eren «vasallos conquistados, que por

40. Citats, respectivament, per Jesús LALINDE ABADÍA, «Depuración histórica del concepto de Corona de Aragón», dins E. Sarasa i E. Serrano, coords., *La Corona de Aragón y el Mediterráneo. Siglos XV-XVI*, Saragossa, 1997, p. 437; i per RUBIÉS, «La qüestió imperial», p. 229.

41. Citat per K, «Del pactismo», p. 650.

42. Citat per TORRES RIBÉ, *Poders i relacions clientelars*, pp. 53-54.

43. Jesús VILLANUEVA, «Francisco Calça y el mito de la libertad originaria de Cataluña», *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, 69-70 (1994), pp. 75-87.

44. J.P. SOMMERVILLE, «Absolutism and royalism»; J.H.M. SALMON, «Catholic resistance theory, Ultramontanism and the royalist response, 1580-1620», tots dos dins Burns i Goldie, eds., *The Cambridge history of political thought*, pp. 355-356 i 247-248, respectivament (el darrer, relatiu a Jaume VI); Ernest BELENGUER, *Jaume I a través de la història*, València, 1984, caps. 2 i 3; De DIOS, «Doctrina sobre el poder», p. 324.

45. Nicholas CANNY, «The attempted Anglicisation of Ireland in the seventeenth century: an exemplar of 'British history'», dins J.F. Merriitt, ed., *The political world of Thomas Wentworth, earl of Strafford, 1621-1641*, Cambridge, 1996, p. 164; Ciaran BRADY, «Spenser's Irish crisis: Humanism and experience in the 1590's», *Past and Present*, 111 (maig 1986), pp. 14-49; del mateix, «The decline of the Irish kingdom», dins M. Greengrass, ed., *Conquest and coalescence. The shaping of the state in Early Modern Europe*, Londres, 1991, pp. 111-112.

naturaleza no tienen más prerrogativa que los demás de esta calidad». I el propi Olivares, ja caigut del poder, no es va estar de fer-ho, mitjançant el text «El Nicandro», on, en mirar enrere per trobar els orígens de la secessió de Portugal, s'hi parlava de «provincias conquistadas». ⁴⁶ Però, malgrat aquest creixent ús del concepte, aplicar-lo al propi territori i parlar dels connaturals com a «vassalls conquerits», tal com va fer Franquesa, continuava sent ben poc comú. Un altre cas conegut és el de l'irlandés John Cussake, el qual, en un seguit de textos escrits entre 1615 i mitjan segle, no només va donar per bona la condició d'Irlanda com a regne conquerit, sinó que, a més, va argumentar a favor de la seva situació com a dependència colonial. ⁴⁷

L'argument de Franquesa, doncs, era essencialment contrari a la cultura política del pactisme. I, si bé és altament significatiu que hagués estat emprat, de fet era marginal en les discussions d'aquells anys, tot i que de tant en tant sorgia, amenaçador, d'alguna ploma. En qualsevol cas, la posterior intensificació de les tensions entre el govern de Felip IV i les classes dirigents del Principat va acabar soscant aquell grau de consens perceptible en anys anteriors. En el seu lloc, van aparèixer noves formulacions. Una de les més importants va ser, sens dubte, l'actuació unilateral dels braços mitjançant les divuitenes i vint-i-quatreteres, que qüestionava l'essència dual del pactisme. En aquest sentit, la ferma oposició regalista que hi va presentar Felip Vinyes no pot qualificar-se, precipitadament, d'«absolutista», sinó que suposava més aviat una defensa del pactisme tradicional, en intentar recuperar el seu inherent equilibri. ⁴⁸ Però aquell equilibri, sempre difícil de mantenir, no es va conservar i la dinàmica desencadenada va dur finalment a l'entrada de l'exèrcit reial al Principat la tardor de 1640 i a la convocatòria de la Junta General de Braços, presidida per Pau Claris. Aquest va ser un pas del tot revolucionari. I va donar lloc a uns fets paradoxals.

Després d'anys de defensa de les lleis de la terra davant de l'autoritarisme monàrquic, la Junta de Braços va actuar durant la tardor i l'hivern de 1640-1641 assumint poders amplíssims. El principi de «necessitat» s'imposava, també entre els antagonistes d'Olivares. I la Junta de Justícia erigida pels braços va rebre, en paraules de la disposició, «plena facultat i poder per a administrar justícia *jure belli*» contra els mal afectes, «sens referiment ni interposar consulta amb los deputats». ⁴⁹ El mateix passaria poc després amb el Parlament Llarg anglès, en el seu enfrontament polític i militar amb Carles I Estuard: les urgències de la guerra van empènyer a ignorar alguns dels principis legalistes pels quals havien lluitat els líders parlamentaris anys enrere i el 1645 es va constituir un Consell de Guerra, dotat amb poders per aplicar la *martial law* als rebels. ⁵⁰

La subsegüent evolució política i militar va portar a alguna notable declaració catalana sobre l'autoritat reial. Però no va ser deguda a un defensor del principi monàrquic, partidari de què el Principat romangués en obediència a Felip IV o hi retornés, sinó a una veu intensament vinculada amb la ruptura, la de Francesc Martí Viladamor, que –igual que un grapat d'altres dirigents catalans– va experimentar una creixent inclinació cap a l'autoritat borbònica, ara regnant al Principat. En efecte, a *Cataluña en Francia, Castilla sin Cataluña y Francia contra Castilla* (1641), feia tot un panegíric a Lluís XIII, que alarmà les autoritats catalanes per la seva escassa sensibilitat pactista. Més ortodoxe, en canvi, va ser el seu *Praesidium inexpugnabile Principatus Cataloniae*, escrit el 1644, per encàrrec del Consell de

46. González, citat per J.H. ELLIOTT, *La revolta catalana, 1598-1640*, Barcelona, 1966, p. 272; *Memoriales y cartas del Conde Duque de Olivares*, ed. J.H. Elliott i J.F. de la Peña, Madrid, 1978-1981, II, pp. 251-252 («El Nicandro»). Vegeu també en aquest sentit, J.H. ELLIOTT, «The Spanish monarchy and the Kingdom of Portugal, 1580-1640», dins Greengrass, ed., *Conquest and coalescence*, p. 63.

47. Linda LEVY PECK, «Beyond the Pale: John Cussake and the language of absolutism in Early Stuart Britain», *Historical Journal*, 41 (1998), pp. 121-149.

48. Així ho argumenta encertadament Arrieta, «Disputa en torno a la jurisdicción real», pp. 86-87, i ho corrobora Villanueva, «Felip Vinyes», pp. 330, 338.

49. Eva SERRA, «1640: una revolució política. La implicació de les institucions», dins E. Serra i altres, *La revolució catalana de 1640*, Barcelona, 1991, pp. 52, 55-56.

50. John S. MORRILL, *The revolt of the provinces. Conservatives and radicals in the English Civil War, 1630-1650*, Londres, 1980 (2^a ed.), pp. 52, 65, 75.

Cent i amb propòsit de fer valdre la postura catalana en les negociacions de Múnster. Va basar aquest tractat en la *lex regia* (concepte que no havia utilitzat a la seva *Noticia universal de Cataluña* de 1640 i que ara reapareixia en els debats), mitjançant la qual –segons ell la presentava– el poble havia transferit el poder al rei amb caràcter limitat, un rei que ara era Lluís XIV. És de notar que un argument semblant va ser presentat, aquell mateix any, per un autor presbiterià escocès, Samuel Rutheford, en el seu llibre *Lex Rex*, en contra de l'autoritat de Carles I, encara que la seva motivació principal era la religiosa. Per la seva banda, Josep Fontanella, fill de Joan Pere, i des de La Haia estant, camí de Múnster, el mateix 1644, va informar als consistoris de Barcelona que tenia escrit, sense publicar-lo, «un paper dels drets de Sa Magestat en lo Principat de Catalunya», el qual –probablement en plena sintonia amb la línia oficial dels dirigents de la revolució–, abastava des de temps de Carlemany «i últimament remato justificant la electió feta a 23 de febrer 1641».⁵¹

En aquella època intensament monàrquica, semblava necessari aplicar-se a argumentar la legitimitat de les postures contràries a l'autoritat reial. En canvi, els partidaris catalans de Felip IV no van desenvolupar arguments reialistes nous ni més militants, en relació als que ja havien estat manifestats amb anterioritat. De fet, Ramon Dalmau de Rocabertí, Pere Moliner, Gabriel Agustí Rius i Alexandre de Ros i altres autors que van escriure a mitjants de la dècada de 1640 tenien com a doble objectiu principal mostrar la manca de fonament legal de l'opció profrancesa presa per les autoritats catalanes i ressaltar els estralls polítics i materials que el Principat estava patint a causa del domini francès. Per regla general, no contenien grans plantejaments doctrinaris, però, això sí, hi era present, si més no de manera implícita, la denegació frontal del caràcter electiu del títol de rei a Catalunya. I Francesc Pasqual de Panno va titllar repetidament d'excusa l'argument de «defensa» utilitzat pels dirigents de la separació, alhora que subratllava, amb obvis objectius propagandístics, el fet que Felip IV hagués jurat les constitucions a Lleida el 1644.⁵² Era des d'aquests supòsits que Ramon Dalmau de Rocabertí va denunciar que a Catalunya «la ocupa la tirania». Segons explicava, els virreys i caps militars francesos es trobaven «impotentes para regirla con tantas constituciones, prerrogativas y privilegios» i que, per aquest motiu, «no permiten las leyes del Principado, [al] que gobiernan con [lleis] absolutas».⁵³

Un plantejament semblant feia Diego Saavedra Fajardo a *Locuras de Europa* (escrita vers el 1643, però inèdita fins cent anys després). En el curs del seu diàleg, els dos personatges de l'obra no només rebutjaven els arguments legitimitzadors de l'aixecament català, sinó que, a més, hi trobaven la justificació del «dominio absolutamente soberano» dels reis de França, els quals –segons vaticinaven– «no estarán obligados a su observancia [dels furs i constitucions]». Aquesta acusació es repetiria després de la Pau dels Pirineus en referència al Rosselló incorporat a França. La postura reialista catalana es va esforçar a presentar un contrast entre el govern benigne dels Àustries i la tirania francesa, igual que s'esdevingué anys després a Sicília, també afectada per intervencions militars borbòniques.⁵⁴ I això que el tema de la conquesta del Principat va ressorgir justament llavors. No ho va fer pas com a nou exabrupte d'algun escriptor o polític, sinó en la meditada consulta que el Consell d'Aragó va adreçar al rei arran de la recuperació de Barcelona per les forces de Joan Josep d'Àustria el

51. TORRES, "Introducció" a Martí Viladamar, *Noticia universal*, p. 13; SIMON TARRÉS, *Orígens*, pp. 263-6; J. COSTA, A. QUINTANA i E. SERRA, «El viatge a Múnster dels germans Josep i Frances Fontanella per a tractar les paus de Catalunya», a *Polyglotte Romania. Homenaje a Tilbert Didac Stegmann*, Frankfurt, 1991, I, p. 265. Sobre Rutheford, vegeu Sommerville, *Politics and ideology*, pp. 201-202, 237.

52. SIMON TARRÉS, *Orígens*, pp. 242-251; Pasqual de PANNO, *Motines*, pp. 161, 168-170, 187.

53. ROCABERTÍ, *Presagios fatales*, pp.3, 35. El mateix to tenia l'aprovació per a l'estampació del llibre, signada pel jutge de l'Audiència de Saragossa, Diego Serra de Foncillas, qui remarcava que l'autor abominava del «tirano y violento mando» francès i, per contra, s'acollia al comandament «de su natural y suavísimo señor» (sense paginar).

54. Saavedra, citat per Julián VIEJO, «Locuras de Europa», *Espacio, Tiempo y Forma*, 7 (1994), nota 32. Exemples de les acusacions relatives al Rosselló es troben a Pere MOLAS, «Propaganda i debat polític a la revolta dels 'barretines'», dins el seu *Catalunya i la Casa d'Àustria*, Barcelona, 1996, pp. 243, 249, 250. Sobre el cas sicilià, vegeu Luis RIBOT, «"La Clemenza Reale..." de Francesco Strada. Una exaltación absolutista de la Monarquía Catalana en la Sicilia de 1682», dins *Pueblos, naciones y estados en la Historia*, Salamanca, 1994, pp. 77-95.

1652. Però les seves propostes més dures no es van aplicar. Curiosament, i com si volguessin donar la raó a aquests arguments reialistes, en cercles oficials francesos s'insistí, durant aquells anys i posteriors, que el domini francès sobre el Principat, i després només sobre el Rosselló, no era pas fruit d'una entrega lliure i paccionada per part dels propis catalans, sinó de la pura conquesta militar.⁵⁵

També durant aquells anys, a Irlanda, aixecada el 1641 contra el domini polític i religiós de Londres, els reialistes es van mostrar força moderats respecte de Carles I, malgrat ser catòlics. Partint del paper central del rei en el cos polític i de l'acceptació de la legitimitat dels Estuard, van argumentar que l'aixecament es feia en nom del propi rei, fins al punt que un llibre del jesuïta Conor O'Mahony que presentava raons per rebutjar Carles (1645) va ser públicament cremat per decisió de dos sínods.⁵⁶

Una de les poques novetats teòriques que es poden trobar en els escrits dels reialistes catalans és el ressò de la doctrina boteriana de la raó d'estat, perceptible en Ramon Dalmau Rocabertí. La mostra més visible està en la seva condemna de les càrregues fiscals que pesaven sobre els catalans. Segons deia, a més d'haver estat establertes per decisió d'una junta molt reduïda (és a dir, poc representativa), eren molt feixugues, i això ho jutjava «acció tan odiosa al pueblo como contraria a toda razón de Estado, pues las imposiciones deben ser proporcionadas con las fuerças del vassallo y suaves en la exacción, y no tiranas». Aquesta era una de tantes al·lusions a la raó d'estat com llavors es feien, entesa com a sinònima del que el mateix autor va anomenar en un altre moment «buena política». Però a més d'aquesta utilització d'una expressió llavors en boga (fos amb carga positiva, com en aquest cas, o pejorativa), i que també es trobava en declaracions de fort sentit constitucionalista de Pere Antoni Jofreu i del mateix Pau Claris (en nova mostra de llenguatges compartits), la influència de Botero en Rocabertí és més profunda, ja que va marcar la pròpia concepció del seu tractat. En efecte, l'autor partia del postulat, tant comú, dels canvis constitucionals a què estaven exposades les organitzacions polítiques («Son naturales las conversiones de las Repúblicas, para que unas veces sean poseídas de los príncipes, otras de los pueblos y tal vez de particulares personas») i per la seva explicació en el cas català diferenciava, tal com havia fet Botero, entre causes internes i externes: les primeres les trobava en les dissensions entre els catalans i les segones en el domini francès. A partir d'aquí es desenvolupava el contingut del llibre. De tota manera aquestes influències no semblen haver estat a Catalunya tan poderoses com, per exemple, a l'Aragó, on floria un corrent ben articulat de neotacitisme reialista.⁵⁷

Ara bé, durant aquells anys marcats per la força del moviment antimonàrquic, els possibles testimonis de reialisme no s'esgoten amb el tipus d'obres considerades fins aquí. A més de tractadistes i propagandistes, hi havia un substracte d'opinions i actituds populars on es poden trobar altres manifestacions d'aquesta postura política. El reialisme tenia a l'Europa de l'època una forta base popular i convé estudiar com es va mostrar durant aquelles circumstàncies. De fet, el patriotisme solia incorporar la fidelitat a la corona i a la dinastia, per bé que, a mesura que les tensions es van fer més intenses, el sentit d'obligació envers la terra es va dissociar –per a alguns– de la fidelitat al rei, mentre que altres, els reialistes, continuaren entenent rei i pàtria com a termes sinònims.⁵⁸

55. Josep M. TORRAS RIBÉ, «El projecte de repressió dels catalans de 1652», dins Serra i altres, *Revolució Catalana*, pp. 241-290; Núria SALES, «Per què l'adquisició del Rosselló és presentada per la historiografia francesa com una conquesta militar més?», *Revista de Catalunya*, 90 (novembre 1994), pp. 23-38.

56. Breadán Ó BUACHALLA, «James our true king. The ideology of Irish royalism in the seventeenth century», dins D. George Boyce, R. Eccleshall i V. Geoghegan, eds., *Political thought in Ireland since the seventeenth century*, Londres-Nova York, 1993, cap. 1.

57. ROCABERTÍ, *Presajios fatales*, pp. 8, 36, 2-3. Jofreu i Claris, citats, respectivament, per SIMON, *Orígens ideològics*, p. 147; i ELLIOTT, *Revolta catalana*, p. 451. La diferenciació per Botero entre les causes de ruïna dels estats es troba a l'inici del seu cèlebre tractat (1589): *La razón de estado y otros escritos*, ed. M. García-Pelayo, Caracas, 1962, pp. 93-94. Notícia sobre el neotacitisme aragonés es pot trobar a Xavier GIL, «Conservación y 'defensa' como factores de estabilidad en tiempos de crisis: Aragón y Valencia en la década de 1640», dins J.H. Elliott i altres, 1640: *La Monarquía Hispánica en crisis*, Barcelona, 1992, pp. 90-93.

58. Duran, «Patriotisme i mil·lenarisme», p. 15; Xavier TORRES, «Pactisme i patriotisme a la Catalunya de la Guerra dels Segadors», *Recerques*, 32 (1995), pp. 45-62.

Un bon cas concret és el de les celebracions del quart centenari de la conquesta cristiana de València, el 1638. Al costat de realitzacions d'art efímer, un seguit de jeroglífics, senzills i amb cert propòsit d'entretenir, van lloar la figura de Jaume I, al qual associaven a Felip IV, i mostraren com València només podia prosperar sota el doble aixopluc del rei i del Cristianisme.⁵⁹ Altres mostres d'aquestes sensibilitats es troben a l'Anglaterra de la Revolució. Si, per una banda, l'escriptor John Taylor és un testimoni individual i tot singular de reialisme popular, per altra una manifestació més àmplia va ser el corrent de devoció despertat per l'execució de Carles I. Inicialment clandestina i a continuació –després de la Restauració– ben oberta, aquesta devoció es va manifestar en sermons i actes commemoratius, els quals van arribar a equiparar la mort del rei amb la del mateix Jesucrist. També en un món de semiclandestinitat, literats i poetes reialistes van escriure un tipus d'obres on les referències carolines apareixien sota formes codificades.⁶⁰

Cal, doncs, eixamplar el camp de recerca. I convé també revisar alguns dels qualificatius que han sovintejat sobre els conflictes d'aquelles dècades. Alexandre de Ros, per exemple, potser abans que un autor clarament «absolutista», era un bon exponent de la noblesa castellanitzada.⁶¹ La influència de la cultura cortesana, en efecte, podia induir a postures favorables al principi d'autoritat monàrquica, i els nombrosos estudis recents sobre aquests aspectes fan més necessari prendre en consideració aquests factors.

Durant les convulsions de la dècada de 1640, destacats juristes catalans arrengrerats en ambdós bàndols enfrontats van tornar a coincidir en abraçar màximes consagrades sobre les capacitats i alhora les limitacions en el poder dels reis. El gran jurisconsult Acaci Ripoll, que va suscriure la tesi de l'elecció paccionada de Carlemany i va donar una interpretació restrictiva a la regalia del nomenament d'oficials, proclamava l'inveterat principi de què ni la participació dels braços en la creació de dret ni la força vinculant del pacte comportaven una disminució de la dignitat reial. Per la seva banda, Rafael Vilosa, encarnació de l'oficial reial defensor de l'autoritat de Felip IV durant i després de la revolució, admetia, ell també, certes limitacions en aquesta mateixa regalia i considerava igualment que no significaven cap minva de la *regia maiestas*. I és que, segons Vilosa, ni la llibertat del poble es veia limitada pel seu deure d'obediència, ni la potestat reial es veia afectada pel fet de reconèixer certs límits en el seu exercici.⁶²

És clar que enarborar uns mateixos principis no conduïa, necessàriament, a una mateixa conducta i que compartir unes mateixes nocions no impedia discrepar en altres respectes no menys importants. Així es va constatar a la realitat. De totes maneres, aquests testimonis revelen que la fractura social i política produïda durant les sacsejades de la dècada de 1640 no va ser tan radical en el món dels discursos com en el de les conductes. Mentre a la pràctica viscuda va resultar forçós optar entre obeir al rei o a la Diputació del General, en el món del discursos no va desaparèixer l'invocació comuna d'uns quants principis pactistes bàsics. Restava per veure quina materialització pràctica tindria aquest fet en la nova etapa que s'obria el 1652 amb el retorn del Principat a obediència de Felip IV.

59. Víctor MÍNQUEZ, *Emblemática y cultura simbólica en la Valencia barroca*, València, 1997, cap 5. Vegeu també James CASEY, «El patriotisme en el País Valencià modern», *Afers*, 23-24 (1996), pp. 17-18.

60. Bernard CAPP, *The world of John Taylor the water-poet, 1578-1653*, Oxford, 1994 (agraeix aquesta referència a James Amelang); Howard TOMLINSON, «Commemorating Charles I: king and martyr?», *History Today*, 45 (febrer 1995), pp. 11-18; Lois POTTER, *Secret rites, secret writing. Royalist literature, 1641-1660*, Cambridge, 1989.

61. Així el presenta ELLIOTT, *Revolta*, p. 71, nota 89.

62. Citats per FERRO, *Dret públic*, p. 191, n. 10; ARRIETA, «Regalías», pp.399-400, 410-411; i també ARRIETA, «Derecho e historia en ambiente posbélico: las "Dissertationes" de Rafael Vilosa (1674)», *Actes del Tercer Congrès d'Història Moderna de Catalunya, Pedralbes*, 13 (1993), vol. 1, , pp.195-196.